

ПІВЕНЬ ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ КАНОНІЧНОГО ПРАВА ЯК НАУКИ

В основі розвитку будь-якого сучасного суспільства лежать наукові досягнення, які стимулюють поступ усіх напрямків знань та є одним із важливих показників інтелектуального життя суспільства. Православне канонічне право є цілісною правовою системою і комплексною галуззю знань, яка поєднує елементи юридичної, історичної та богословської наук. Розгляд канонічного права в юридичному аспекті зумовлений тісними взаємозв'язками між правовою культурою, духовною спадщиною та національними традиціями українського народу, оскільки православне канонічне право є важливим джерелом національної правової системи. Тому відновлення юридичної актуальності та дослідницького інтересу до канонічного права є одним із завдань сучасної правової науки [1, с. 3].

Визначаючи предмет науки «Церковного права» відомий фахівець, протоієрей В. Ципін тлумачить його, як систематичне викладення права, яким регламентується життя Церкви. При цьому він наголошує на тому, що існує також і інша назва цієї науки – «Канонічне право» [2, с. 83]. Слід погодитись з думкою Б.В. Совенко, яка зазначила, що предметом регулювання в канонічному праві виступають відносини Церкви у її внутрішній та зовнішній сфері, що мають правовий характер. Тому канонічне право охоплює суспільні відносини, що складають симбіоз церковних та правових відносин [1, с. 10].

Добре відомо, що в західній юридичній літературі церковне право (*ius ecclesiasticum*) і канонічне право (*ius canonicum*) традиційно розглядаються як дві різні дисципліни. Під канонічним правом мається на увазі наука, що вивчає канони Стародавньої Церкви і папські декрети, які увійшли до складу «Корпусу канонічного права» (*Corpus juris canonici*). Останній оформлювався в часи середньовіччя та вміщував не тільки церковні, а світські правовідносини [3, с. 11]. Тобто, канонічне право за своїм походження – церковне, але за змістом не може вважатися виключно таким. Церковним же правом називають науку, предметом якої є правові акти, що регулюють церковне життя незалежно від їхнього походження. До таких джерел належать стародавні канони, церковні постанови чи світські закони [3, с. 11].

Торкаючись історії вивчення права доцільно нагадати, що як на Стародавньому Сході так і в Стародавній Греції існувала традиція приписувати створення законів богам. Але, на відміну від Стародавніх

Єгипту та Індії, в Греції ця традиція не виявилась стійкою та довготривалою. Тож не дивним є той факт, що і Платон і Аристотель у своїх політичних творах називали юриспруденцію «законодавчим мистецтвом». Саме ці погляди відобразились у класичному римському визначенні, що увійшло до Дигестів імператора Юстиніана (533 р.). Пізніше їх було запозичено і до візантійських законодавчих збірників «Василік» та «Прохіرون» у вигляді наступного тлумачення: «Право є творчість в області доброго и рівного». Цей вираз сильно відрізняється від сучасного тлумачення права, крім того, у ті часи розподіл права на виключно світське або церковне не передбачалось.

В Афінах, Александрії, Антіохії, Бейруті, Римі, а потім і в Константинополі право вивчали у школах енциклопедичного характеру [2, с. 86]. Правознавці Константинопольської школи доби Македонської династії приймали безпосередню участь у виданні таких збірників законів, як: «Прохірон», «Епанагога» «Василіки» та ін. Аналізуючи їх ми також чітко бачимо відсутність розподілу права на світське і канонічне.

Перша спеціальна юридична школа була відкрита в константинопольському монастирі св. Георгія в XI ст. Її очолював номофілакс (хранитель законів), який екзаменував усіх кандидатів на зайняття судових посад. Тож не є дивним, що каноністи були одночасно і фахівцями цивільного права. З Константинопольською школою пов'язані праці авторитетних каноністів: Алексія Аристіна, Іоанна Зонари, Феодора Вальсамона і Дімитрія Хоматина. Однак, вивчення канонів у Візантії носило переважно практичний, а не теоретичний характер. За наказами імператора укладались систематизовані зводи правил і законів, до текстів правил додавали пояснення — схолії. Так, Аристін, Зонара і Вальсамон створили ґрунтовні екзегетичні тлумачення до повного складу канонічного корпусу, але внаслідок падіння Константинополя юридична школа була переведена до Нікеї, а потім до Ефесу. Падіння Константинополя поклало кінець успіхам церковного правознавства на грецькому Сході, після чого лише на порубіжжі XVIII-XIX ст. з'явиться новий канонічний збірник з тлумаченням — «Підаліон» («Кормча»), складений святим Никодимом Святогорцем і ієромонахом Агапієм.

Канонічне право Східної церкви, що формувалось протягом I тисячоліття н. е., справило визначальний вплив на виникнення церковного права Київської Русі в XI ст. Про це свідчать згадки про переклад Номоканону в XIV титулах слов'янськими мовами у IX–XI ст., та укладений Володимиром Великим Церковний Устав. Однак, спираючись на «грецький номоканон» князь фактично впроваджує ідею відокремлення церковного права від державного. Така сама позиція була і у його сина — князя Ярослава Мудрого.

Обидва церковні статuti відрізнялись від норм Номоканону. Зокрема, в них не розглядались порушення канонів церковними ієрарха-

ми, а врегульовувались питання конкретної поведінки мирян, які щойно перейшли від язичництва до християнства і не жили в умовах розвиненого цивільного законодавства. А. С. Павлов зазначав з цього приводу, що грецькі церковні канони набули нових своєрідних визначень під впливом народного життя Київської Русі і додали до них багато нового [3, с. 99]. Отже, становлення церковного права в Київській Русі відбувалось в умовах створення сильної централізованої держави за допомогою нової віри. Церковні канони тут знадобилось пристосовувати до іншої культури, в умовах, коли князь боровся за встановлення сильної одноосібної влади в ранньофеодальній державі.

Тут також доцільно відмітити, що в Східній церкві канонічне право формувалось протягом майже тисячоліття, складалось із різних джерел, формувалось сумісними зусиллями на багатьох Вселенських і Помісних соборах та окремими святими отцями і видавалось збірками. У Київській Русі XI ст. канонічне право формувалось в інший спосіб. Візантійське право пристосовували за рішенням правителів Київської Русі. Церковний Устав Володимира Великого та Статут Ярослава Мудрого не торкались догматичних питань, а передбачені ними злочини і покарання за їх скоєння відрізняються більшою деталізацією і віддзеркаленням життєвих реалій. Саме цим церква справляла вплив на всі сторони правового життя суспільства Київської Русі, формувала власне руське канонічне право, що проявлялось у відхиленні Староруської церкви від грецької у своєму ставленні до тогочасного громадянського суспільства й держави [4, с. 62–63].

Важливу роль у визначенні ролі Церкви та канонічного права в Київській Русі відіграв і красномовний твір митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать», де мислитель виклав самобутньо-руське сприйняття християнства, висвітливши такі його аспекти: рівність усіх народів перед Богом; пріоритетність євангельських засад в організації соціальної інфраструктури; відповідальність окремої людини за власні вчинки перед Богом; розмежування функцій держави і церкви, що зумовлює потребу в незалежному церковному самоуправлінні. Виголошені Іларіоном ключові засади християнства з позицій слов'янського світосприйняття стали новим чинником консолідації етносу Київської Русі [5, с. 257–258].

Однак, не дивлячись на важливість канонічного права в Київській Русі, сьогодні досить важко сказати про його викладання чи вивчення в той період. Перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі датується 988 р. і пов'язане воно з хрещенням Русі. У «Повісті временних літ» вказується, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення».

Хрещення Русі і розповсюдження грамотності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира. Церква також була зацікавлена у підготовці освічених людей — ідеологів нової релігії. Тож вслід за відкриттям школи Володимиром у 988 р., де було 300 ді-

тей, древні літописи зберегли свідчення про відкриття ще ряду шкіл на Русі [6, с. 72-73].

В XI ст., у період розквіту Київської Русі, там склалася ціла система шкіл. Школи «книжного вчення» були школами підвищеного типу. Як правило, там викладалося «сім вільних мистецтв». Особливістю таких шкіл було те, що навчання здійснювалось за привнесеною християнством книжною системою, де головною була робота з книгою. Ці школи готували своїх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Прикладом шкіл «книжного вчення» були школа Володимира (988 р.), двірцева школа Ярослава Мудрого (1037 р.) і ін. Остання існувала при Софійському соборі і мала міжнародне значення. Це була школа підвищеного типу, тут велося переписування книг, а також готувалися писарі і перекладачі для цієї справи. В ній було започатковано першу на Русі бібліотеку.

У деяких монастирях також існували школи підвищеного типу. Такою була школа в Києво-Печерському монастирі (1068 р.). Вона давала богословську освіту, яка досягала рівня візантійської духовної патріаршої академії [6, с. 73]. З її стін виходили не лише вищі духовні ієрархи (ігумени, єпископи і т. д), а й видатні діячі давньоруської культури, представники богословсько-філософської думки. Отже, імовірно в цих школах і відбувався процес вивчення церковного права до початку монголо-татарської навали.

Список використаної літератури:

1. Совенко Б. В. Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні / Б.В. Совенко. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Київ, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2011. – 21 с.
2. Ципин В. Церковне право / В. Ципин – М. : Изд. Сретенского монастыря, 2009. – 864 с.
3. Павлов А.С. Курс церковного права заслуженного профессора императорского Московского университета А. С. Павлова, читанный в 1900–1902 гг. / А.С. Павлов – СПб. : Изд. «Лань», 2002. – 384 с.
4. Зинченко Е. В. Вселенское каноническое право I тысячелетия и церковное право Киевской Руси XI столетия: сравнительный анализ / Е.В. Зинченко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (33) 2017. Серія Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – С. 55-64.
5. Луцький І. Вплив християнства на правову свідомість українців у досвіді першої Української держави (Київська Русь) / І. Луцький // Право України. – 2009. – № 10. – С. 254–260.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки : Підручник, 4-те видання, стереотипне / М.В. Левківський. – Київ: «Центр учбової літератури», 2016. – 190 с.